

ارزیابی نیازمندیهای سالمندان در فضاهای شهری، مطالعه موردی: پارک خلد برین شیراز*

تاریخ دریافت: ۹۰/۷/۳۰
تاریخ پذیرش نهایی: ۹۱/۲/۳۰

مهران علی الحسابی** - فرخنده رفیعی***

چکیده

بر طبق آمارهای جهانی، جمعیت سالمند در جهان رو به افزایش است، آمارها در کشور ما نیز تبیین کننده این واقعیت است. با ورود به دوره سالمندی، تغییرات چشمگیری در ویژگی‌های فیزیولوژیکی و روحی- روانی انسان رخ می دهد. این تغییرات، افراد سالمند را وادار می سازد تا محیط فیزیکی را به گونه‌ای متفاوت از جوان ترها درک کرده و پاسخ‌های متفاوتی بدهند. سالمندان از جمله گروه‌های اجتماعی هستند که به دلیل شرایط سنی و کاهش نسبی فعالیت‌های کاری، اوقات فراغت بسیار دارند و امکان استفاده آن‌ها از فضاهای شهری برای انجام فعالیت‌های اختیاری و اجتماعی بیش از دیگر اقشار جامعه است. پارک‌ها از جمله فضاهای باز شهری هستند که سالمندان برای گذران اوقات فراغت، پیاده‌روی و غیره بسیار به آن‌ها مراجعه می کنند. در این مقاله پس از بررسی مبانی نظری پیرامون موضوع به چگونگی انجام تحقیقات میدانی در پارک خلدبرین شیراز و توزیع و تکمیل ۱۲۰ پرسشنامه توسط افراد سالمند پرداخته می شود. نتایج به دست آمده نشان می دهند که فضاهای شهری ما در حال حاضر نه تنها پاسخگوی سالمندان که حتی پاسخگوی افراد سالم نیز نمی باشند. بیشترین مشکلاتی که سالمندان در فضاهای شهری عنوان کرده‌اند، عبارتند از: شلوغی معابر و ترافیک و سرعت زیاد ماشین‌ها، آلودگی هوا، کثیفی معابر و فضاها، ناهمواری مسیرها. تعدادی نیز به مشکلاتی چون نبودن پل عابر پیاده، کمبود فضای سبز، زیاد بودن فاصله دسترسی تا امکانات و تسهیلات عمومی، مبلمان شهری نامناسب، عبور موتورسیکلت‌ها، وجود جوانان شرور و بیکار، عدم رعایت حق و حقوق سالمندان توسط مردم و کمبود تسهیلات عمومی اشاره کرده‌اند که بیان کننده این واقعیت است که علاوه بر طراحان، مدیریت شهری نیز نقش مهمی را در ایجاد فضاهای شهری مطلوب ایفا می کند.

واژگان کلیدی: فضاهای شهری، سالمندان، پارک خلدبرین.

* این مقاله برگرفته از پایان نامه کارشناسی ارشد طراحی شهری با عنوان ارتقاء کیفیت فضاهای شهری با تأکید بر حضور سالمندان: نمونه موردی، محدوده پارک خلدبرین شیراز می باشد.

** استادیار شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران، ایران.

*** کارشناس ارشد طراحی شهری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

مقدمه

پدیده سالمندی سیری طبیعی است که هر کسی با آن مواجه خواهد شد و به تبع آن دگرگونی‌هایی در توانایی‌های جسمی و نیازهای روحی-روانی انسان رخ خواهد داد که مستلزم توجهات خاص خود است. برطبق آمار و ارقام موجود، روند سالمندی در ایران رو به افزایش بوده که بهبود وضعیت اجتماعی، اقتصادی و پیشرفت‌های علم پزشکی باعث کاهش مرگ‌ومیر مولید و افزایش امید به زندگی و رشد جمعیت سالمندان و تغییراتی در هرم جمعیتی کشور شده است. سالمندان به دلیل موقعیت سنی و اجتماعی و برخورداری از فراغت بیشتر و به‌خصوص لزوم فعالیت‌های جسمانی منظم و مداوم مانند پیاده‌روی، زمان بیشتری از اوقات خود را در فضاهای شهری سپری می‌کنند. یکی از معیارهای ارزیابی کیفی سنجش فضا حضور گروه‌های اجتماعی ویژه است. سالمندان نیز جزیی از این گروه هستند که با حضور خود می‌توانند موجب پایداری و سرزندگی فضاهای شهری و در نتیجه ارتقاء کیفیت آن‌ها شوند. توسعه فضاهای شهری متناسب با نیاز گروه‌های مختلف اجتماعی از جمله وظایف مهم برنامه‌ریزان و طراحان شهری است که تاکنون کمتر مورد توجه بوده است.

این پژوهش به‌منظور پاسخگویی به سوالات زیر انجام گرفته است:

- ۱- چگونه می‌توان سالمندان را به حضور در فضاهای شهری تشویق کرد؟
  - ۲- چگونه باید فضاهای شهری برای حضور سالمندان طراحی و بهسازی شود؟
- برای رسیدن به پاسخ‌های مناسب در ابتدا به مفاهیم اصلی پژوهش پرداخته می‌شود، سپس روش تحقیق و مطالعه موردی و چگونگی جمع‌آوری داده‌ها به‌منظور رسیدن به پاسخ‌های ذکر شده، توضیح داده می‌شود.

۱. مفاهیم اصلی پژوهش

در این بخش سعی شده است در حد توان مقاله به مفاهیم فضاهای شهری و سالمندان پرداخته شود تا دست مایه‌های لازم برای ادامه مقاله فراهم آید.

۱-۱- فضاهای شهری

راجر ترانسیک فضاهای شهری را به دو دسته عمده سخت فضا و نرم فضا تقسیم کرده است. منظور وی از اصطلاح سخت‌فضا، فضاهایی است که کاملاً با بدنه‌های معماری، محصور شده‌اند. این فضاها محل گردهمایی و مکان فعالیت‌های اجتماعی شهر است و اما نرم فضاها، فضاهایی هستند که محیط و عناصر طبیعی در شکل دادن به آن‌ها غلبه دارند. مانند باغ‌ها و پارک‌ها (Tavasoli & Bonyadi, 1993, p. 9). سه شاخص اصلی فضاهای شهری در عرصه عمومی شهر عبارتند از: عمومی بودن فضا، باز بودن آن و برقراری تعاملات اجتماعی در فضا. به رغم تیبالدز فضاهای شهری شامل خیابان‌ها، میدان‌ها، کوچه‌ها، حاشیه آب و در کل همه مکان‌هایی است که مردم به آن دسترسی فیزیکی و بصری دارند (Tibalds & Francis, 2004, p. 21).

۱-۲- ویژگی‌های فضاهای شهری مطلوب

در تئوری‌های مختلف طراحی شهری، اندیشمندان مختلف تحت عناوینی چون "محیط پاسخده"، "شهرسازی شهروندگرا" و غیره به بررسی و ارائه معیارهای کلیدی جهت دستیابی به مکان‌های مطلوب پرداخته‌اند. علی‌رغم وجود تفاوت در نظریات مختلف، هدف تمامی آن‌ها تلاش در جهت فراهم آوردن بستری است که نیازهای انسانی به بهترین شکل در عرصه‌های عمومی تحقق یابد. تعدادی از مهم‌ترین نظریه‌های مطرح در این زمینه به نحو مختصر مورد اشاره قرار می‌گیرند، تا مواد اولیه مورد نیاز جهت بازشناسی مؤلفه‌های اصلی کیفیت طراحی شهری فراهم آید.

الف- کوین لینچ با انتشار تئوری شکل خوب شهر در سال ۱۹۸۱ میلادی حصول کیفیت مناسب طراحی شهری را در گرو پنج معیار و دو فوق معیار زیر اعلان می‌دارد: ۱- سرزندگی ۲- حس معنی ۳- انطباق ۴- دسترسی ۵- کنترل. دو فرضابطه اساس این پنج بعد را می‌سازند: کارایی و عدالت (Carmona, Matthew et al., 2009, p. 15).

ب- آلن جیکوبز و دانلد اپلیارد در سال ۱۹۸۷ در مقاله "به سوی یک بیانیه طراحی شهری، هفت هدف را برای آینده یک محیط شهری خوب پیشنهاد کرده اند که عبارتند از:

- ۱- قابلیت زندگی ۲- هویت و کنترل ۳- دسترسی به فرصت، تخیل و لذت ۴- اصالت و معنا ۵- زندگی جمعی و عمومی ۶- خود اتکایی شهری ۷- محیطی برای همه (Carmona, Matthew et al., 2009, p. 16).

ج- جهان‌شاه پاکزاد ۱۰ معیار کیفی سنجش فضا را عنوان می‌کند که عبارتند از:

- ۱- میزان پاسخگویی به حضور گروه‌های ویژه (سالمندان، کودکان و غیره) ۲- سرزندگی یا میزان استفاده مرتب و دائمی شهروندان در تمام ساعات شبانه روز ۳- میزان پاسخگویی به شخصیت افراد ۴- میزان ایجاد حس تعلق به جامعه و فضا ۵- میزان امکان ایجاد این همانی با فضا در فرد یا جامعه ۶- میزان به‌کارگیری حواس مختلف انسان ۷- میزان برانگیختن

حس کنجکاو و کاوش در استفاده کننده ۸- میزان کارایی فضا و پاسخگو بودن به نیازها و توقعات افراد ۹- میزان تسهیل مشارکت ۱۰- میزان موفقیت در یادآوری خاطره‌ها (Pakzad, 2006).

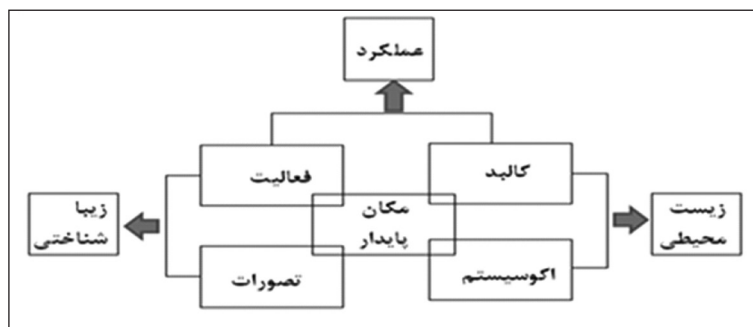
با بررسی این نظریه‌ها می‌توان دریافت که یکی از ویژگی‌های فضاهای شهری موفق، پاسخگو بودن فضا به نیازهای تمامی اقشار جامعه است به نحوی که هر فردی بتواند به راحتی و ایمن در فضا حضور یابد و با دیگران تعاملات اجتماعی برقرار کند.

نظریه طراحی فراگیر یا همه شمول^۳ که در سطح بین‌المللی مطرح است تأکید بر همین مطلب دارد. طراحی فراگیر آن نوع طراحی است که در آن نیازهای همه استفاده‌کنندگان در نظر گرفته شود. طراحی فراگیر بر طراحی بی‌مانع استوار است. یعنی ایجاد فضایی که قابل دسترسی برای همه در هر سن و هر اندازه توانایی باشد. هدف اصلی این نظریه عبارت است از: تلاش برای تأمین نیازهای اکثریت استفاده‌کنندگان (Hoseini & Norouzian maleki, 2007). طراحی فراگیر ۷ اصل کلیدی دارد که عبارتند از ۱- استفاده ساده و حسی ۲- کاربرد عادلانه ۳- اطلاعات قابل درک ۴- در نظر گرفتن حد مجاز برای خطا ۵- انعطاف پذیری در هنگام عملکرد ۶- تلاش فیزیکی حداقل ۷- اندازه و مساحت برای دسترسی و عملکرد (Imire & Hall, 2001).

۳-۱- مؤلفه‌های سازنده کیفیت فضاهای شهری

در جهت تبیین مؤلفه‌های سازنده کیفیت، مهم‌ترین مدل‌هایی که از سوی اندیشمندان مطرح شده را می‌توان مدل اپلیارد (حالت‌های ادراک انسانی)، مدل لنگ (نیازهای انسانی) و مدل کانتر (مؤلفه‌های مکان) نام برد. نظریه مکان پیشنهادی کانتر دارای نارسایی‌های است. به نظر می‌رسد که این مدل می‌تواند با افزودن بعد بوم‌شناسی به آن همچنان به مثابه ابزار نظری مناسبی مورد استفاده قرار گیرد. از این رو روایت جدیدی از مدل مکان تحت عنوان مدل مکان پایدار (کوروش گلکار) پیشنهاد می‌شود که علاوه بر سه بعد کالبد، فعالیت و تصورات پیشنهادی کانتر بعد جدیدی تحت عنوان اکوسیستم نیز به ابعاد گوناگون مکان می‌افزاید. مدل چهار بعدی مکان پایدار (تصویر ۱) می‌تواند مبنای نظری بازشناسی مؤلفه‌های سازنده کیفیت طراحی شهری قرار گیرد. از ترکیب ابعاد چهارگانه محیط، سه مؤلفه کیفیت عملکردی، کیفیت تجربی-زیبا شناختی و کیفیت زیست محیطی به مثابه نیروهای شکل‌دهنده کیفیت کلی طراحی شهری یک مکان استنتاج می‌شوند (Golkar, 1999, p. 54).

تصویر ۱: مدل مکان پایدار

«مؤلفه عملکردی کیفیت طراحی شهری» از یک سو در برگیرنده تأمین حرکت و دسترسی سهل و مناسب پیاده‌ها و سواره‌ها و از سوی دیگر در برگیرنده عملکردهای دیگر همچون تفریح و غیره نیز است. «مؤلفه تجربی-زیباشناختی کیفیت طراحی شهری» به دریافت‌های ادراکی، شناختی و ترجیحات محیطی افراد در قبال فضاهای شهری سروکار دارد و در نهایت «مؤلفه زیست محیطی» در بعد خرد آن در برگیرنده مقولاتی همچون تنظیم اقلیم خرد فضاهای شهری و در بعد کلان دغدغه پایداری زیست محیطی را دارد (Golkar, 1999, p. 50). کلیت این سه مؤلفه مبنای ارزیابی محدوده مورد مداخله می‌باشد.

۴-۱- سالمندی

ساده‌ترین راه برای تعریف پیری، عبارت است از شمردن تعداد سال‌هایی که از بدو تولد طی شده است. به‌طور کلی آمار مربوط به پیران ۶۵ سالگی را به صورت قراردادی آغاز پیری تعیین می‌کند. در مورد بعضی افراد انتقال به تدریج انجام می‌گیرد حال آن‌که در مورد افراد دیگر انتقال از دوره‌ای به دوره دیگر به سرعت و همراه با صدمات روحی به وقوع می‌پیوندد (Rafizadeh, Nozari & Roshanbakhsh, 2003, p. 17).

براساس نتایج سرشماری عمومی نفوس در ایران، جمعیت کشور از حدود ۲۵/۷ میلیون نفر به بیش از ۷۰/۴ میلیون نفر در سال ۱۳۸۵ بالغ شده است. در حالی که جمعیت سالمندان کشور از حدود ۱/۶ میلیون نفر در سال ۱۳۴۵ به حدود ۵/۱ میلیون نفر در سال ۱۳۸۵ بالغ شد. به عبارت دیگر طی ۴ دهه اخیر این بخش از جمعیت ۳/۲ برابر شده است. بنابراین رشد جمعیت سالمندان کشور بیش از رشد جمعیت کشور است (Mirfallah & Nasiri, 2007). همچنین طبق آمار اعلام شده توسط مرکز آمار ایران، در سرشماری سال ۱۳۹۰ جمعیت سالمندان به حدود ۱/۶ میلیون نفر رسیده که بیانگر رشد افزایشی این گروه از جمعیت است.

۵-۱- سالمندان و فضای شهری

سالمندان از جمله گروه‌های اجتماعی هستند که به دلیل شرایط سنی و کاهش نسبی فعالیت‌های کاری، عمدتاً از فضاهای شهری برای انجام فعالیت‌های اختیاری و اجتماعی استفاده می‌کنند. فعالیت‌های انتخابی، فعالیت‌هایی هستند که در صورتی که زمان و مکان و بستر محیط اجازه دهد به شکل داوطلبانه صورت می‌گیرد (مانند قدم زدن برای استفاده از هوای پاک و غیره). فعالیت‌های اجتماعی فعالیت‌هایی هستند که دفعتاً شکل و به دنبال حضور مردم در یک مکان و در یک زمان صورت می‌گیرند (مانند گفتگو با بقیه و غیره) (Carmona, et al., 2009, p. 215). سازمان بهداشت جهانی که مبتکر جنبش شهرهای دوستدار سالمند (۴) است بیان می‌کند که محیط‌های کالبدی مناسب می‌توانند سطح عملکردی افراد سالمند را ارتقاء داده و به بالای آستانه ناتوانی برسانند. این موضوع در تصویر شماره ۲ به خوبی نشان داده شده است (World Health Organization, 2007, p. 6):

تصویر ۲: آستانه ناتوانی

(World Health Organization, 2007, p. 6)

تحقیقات انجام شده، نشان داده است که چند عامل در استفاده از فضای بیرون برای سالمندان مؤثر است. از جمله سطح استقلال، خرداقلیم، انگیزه، نشستن راحت، حس جهت‌یابی، فرصت‌هایی برای تحریکات حسی، کنترل و نظارت بر محیط، راحتی و آسایش، امنیت و ایمنی، دسترسی راحت به فضاهای بیرون، فرصت‌هایی برای ملاقات دیگران و فعالیت‌های اجتماعی و فرصت‌هایی برای لذت بردن از طبیعت و شرکت در تمارین ورزشی و فعالیت برای سلامتی (Cooper & Francis, 1990, pp. 174-175). در حال حاضر در کشور ما، پارک‌های محله‌ای و شهری، تنها امکانات و مکان‌های موجود برای گذران سبزه‌ها، تنفس هوای متفاوت خارج از خانه، برخورداری از آفتاب و دیدن فضای سبز و مهم‌تر از همه تماشای دنیای پیرامون و مردم، گپ زدن با دوستان و همسالان و تعاملات اجتماعی هستند (Nozari, Rafizadeh & Daiee Nezhad, 2004, p. 11).

برای استفاده افراد از پارک‌ها دو دلیل ذکر شده است که عبارتند از:

- ۱- میل و تمایل به بودن در مکانی طبیعی ۲- نیاز برای برقراری ارتباط اجتماعی که به دو صورت انجام می‌گیرد: الف) ارتباط اجتماعی مستقیم (تصویر ۳): افراد به پارک می‌آیند که با دیگران صحبت کنند و قدم بزنند. ب) ارتباط اجتماعی غیر مستقیم (تصویر ۴): عده‌ای از افراد به پارک می‌آیند که فقط بقیه را بدون هیچ قصد مکالمه یا ملاقاتی با آن‌ها، نگاه کنند. بسیاری از افراد سالمند در این فعالیت درگیر می‌شوند (Cooper & Francis, 1990, p. 74).

تصویر ۳: ارتباط اجتماعی مستقیم در پارک

تصویر ۴: ارتباط اجتماعی غیر مستقیم

(www.openspace.eca.ac.uk)

(www.pps.org)

۲. روش تحقیق

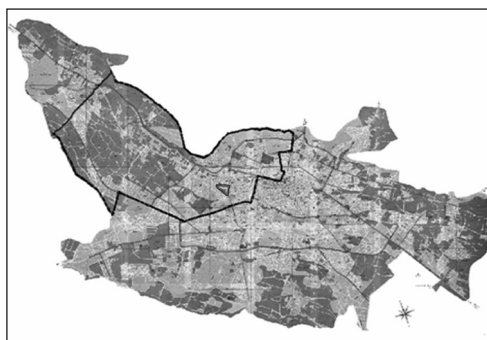
آگاهی از ویژگی‌های جسمی، نیازهای روحی و درک تفاوت‌های سالمندان از افراد جوان‌تر با کسب ادراک ذهنی، نظرات و دیدگاه‌های آن‌ها از فضاهای پیرامونی، به دست می‌آید. پارک‌ها، بیشترین فضاهایی هستند که سالمندان از آن‌ها به دلیل وجود فضای سبز، پیاده‌روی و غیره استفاده می‌کنند. پارک خلدبرین نیز از جمله پارک‌هایی است که به دلیل وجود کانون روزانه سالمندان در آن، مراجعین زیادی دارد. در این پژوهش، قصد بر آن است که با مطالعات میدانی و پرسشنامه از نظرات، مشکلات و نیازهای سالمندان آگاه شده و به عوامل مؤثر در طراحی فضاهای شهری در جهت حضور مناسب سالمندان دست یافت. در پژوهش حاضر هنگامی که از سالمندان سخن می‌رود، سالمندانی در نظر گرفته می‌شوند که با وجود محدودیت‌های خاص، هنوز توانایی تحرک مستقل در محیط پیرامون را در فواصل مشخصی دارا هستند.

شیوه‌ای که در این پژوهش به منظور گردآوری داده‌ها انتخاب شده است، جمع‌آوری اطلاعات از طریق پرسشنامه می‌باشد که به صورت نمونه‌گیری اتفاقی انجام شده و پژوهشگر صرفاً می‌تواند به جمع‌آوری اطلاعات در شرایط و محدودیت‌های انتخاب پاسخگو قناعت نماید. با توجه به هدف این پژوهش، ۱۵۰ پرسشنامه در ۳۰ سؤال تنظیم و بین ۱۵۰ نفر از سالمندان به صورت اتفاقی توزیع شد که از این تعداد، ۱۲۰ نفر حاضر به همکاری شده و پرسشنامه‌ها را تکمیل کردند.

۳. شناخت محدوده نمونه موردی

به منظور ارزیابی و تجزیه و تحلیل محدوده، در ابتدا باید شناخت نسبتاً کاملی از وضع موجود داشت. محدوده مورد مطالعه، شامل پارک خلد برین، قسمتی از خیابان ملاصدرا و قسمتی از بلوار شهید بهشتی است که لبه‌های پارک را احاطه کرده‌اند و کاربری‌های موجود در لبه خیابان و بلوار و فضای مسکونی اطراف پارک به عمق یک پلاک می‌باشد. پارک خلدبرین در منطقه یک شهر شیراز واقع شده است که دارای آب و هوایی خوب و میانگین سنی بالاتری نسبت به دیگر مناطق است. تصویر ۵ موقعیت پارک را در شهر شیراز نشان می‌دهد.

تصویر ۵: شیراز، منطقه یک و موقعیت پارک خلد برین در شهر شیراز و منطقه

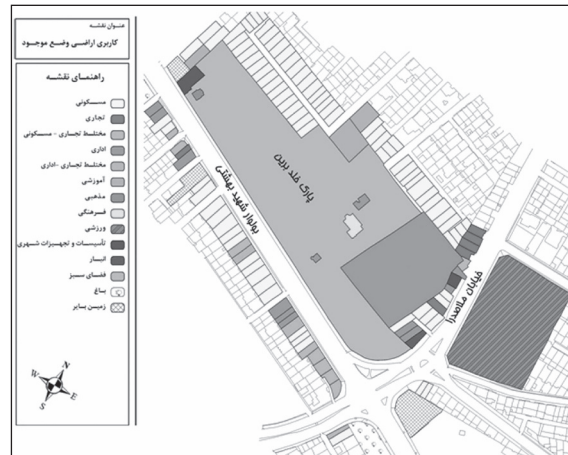
(www.shirazcity.org)

۳-۱- فعالیت و کاربری در محدوده

همان طور که در تصویر ۶ نشان داده شده است، به غیر از پارک که به عنوان کاربری فضای سبز بخش وسیعی از مساحت محدوده را به خود اختصاص داده و بعد از آن شهرداری منطقه و مجموعه ورزشی، عمده کاربری‌ها، مسکونی می‌باشد.

تصویر ۶: محدوده پژوهش، فعالیت‌ها و کاربری‌های موجود در محدوده

۳-۲- بررسی مشاهدات میدانی در محدوده نمونه موردی

با توجه به سه مؤلفه عملکردی، زیباشناختی و زیست محیطی، این محدوده در چهار دسته کلی ۱- وضع فیزیکی معابر ۲- خصوصیات بصری-کالبدی ۳- تأسیسات و تجهیزات شهری و ۴- پوشش گیاهی که هر کدام دارای دسته‌بندی‌های مخصوص به خود هستند، مورد بررسی میدانی قرار گرفته است که در ادامه به خلاصه نتایج به دست آمده اشاره می‌شود:

۳-۲-۱- وضع فیزیکی معابر

معابر، بستر حرکت پیاده و سواره را فراهم می‌کنند و جزء شریان‌های حیاتی شهر هستند. با توجه به ویژگی‌های جسمی و روانی خاص دوران سالمندی، بهسازی این بستر به شکلی هر چه راحت‌تر و ایمن‌تر برای سالمندان و حضور آن‌ها اهمیت زیادی دارد. عمده‌ترین مشکلات مشاهده شده در معابر محدوده مورد مطالعه عبارتند از: ۱- عرض کم پیاده‌روها ۲- لغزنده بودن کف‌سازی‌ها ۳- کف‌های خاکی یا پوشیده از سنگریزه ۴- عرض کم سواره رو کوچه‌ها ۵- انباشتن مصالح ساختمانی و زباله در کوچه‌ها و پیاده‌روها ۶- پارک اتومبیل در پیاده‌روها ۷- وجود دریچه تأسیسات در معابر ۸- عدم دفع مناسب آب‌های سطحی در معابر ۹- تغییر سطح‌های نامناسب در پیاده‌روها. برخی از مشکلات فوق الذکر در تصاویر زیر نشان داده شده است:

تصویر ۷: وجود اختلاف سطح   تصویر ۸: عرض کم معبر   تصویر ۹: کف‌سازی نامناسب   تصویر ۱۰: انباشتن زباله و مصالح

۳-۲-۲- خصوصیات کالبدی- بصری

شکل، ارتفاع و تناسب احجام و وضعیت قطعات (از لحاظ پر و خالی بودن) نقش تعیین‌کننده‌ای در میزان محصوریت، پیوستگی و خط آسمان در بدنه معابر دارد. بر اساس مشاهدات میدانی بیشتر ابنیه در محدوده مورد نظر بین ۲ تا ۴ طبقه‌اند و به ندرت بنای ۵ طبقه و بیشتر مشاهده

می شود که آن هم مربوط به نوسازی های اخیر می باشد. اکثر ابنیه، عمری بیش از ۱۰ سال دارند و هر چند که هنوز سالم و قابل نگهداری هستند. در بین آنها قطعاتی مشاهده می شود که به دلیل رها شدن و مصالح کم دوام، فرسوده و جزء قطعات تخریبی هستند. این موضوع در بافت مسکونی ضلع شمالی پارک بیشتر به چشم می خورد. در حال حاضر به جای این قطعات، آپارتمان های بیش از ۴ طبقه در حال ساخت هستند. این ساخت و سازها باعث ناهماهنگی در ارتفاع ابنیه و در نتیجه مخدوش شدن خط آسمان، تناسب و محصوریت معابر شده است.

۳-۲-۳- تأسیسات و تجهیزات شهری

در این قسمت، وضعیت علائم و تابلوها، مبلمان شهری و روشنایی در محدوده پارک خلدبرین مورد بررسی قرار می گیرد.

الف- علائم و تابلوهای شهری

علائم و تابلوها در نشان دادن درست مسیر و اطلاعات به افرادی که دارای مشکلاتی از جمله فراموشی، بینایی و شنوایی هستند، نقش مهمی را بازی می کند. در ارتباط با علائم و تابلوها علاوه بر رنگ و اندازه مطالب نوشته شده بر روی آنها، مکان استقرارشان نیز از اهمیت خاصی برخوردار است. در محدوده مورد مطالعه، به جز در مواردی چند مانند تابلوی اطلاع رسانی سرویس بهداشتی در پارک و تابلو توقف ممنوع، تابلوی راهنمای خاص دیگری وجود ندارد. در مورد بدنه های موجود در معابر پیرامونی محدوده نیز تابلوها از نظر رنگ و اندازه نوشته ها به اندازه کافی خوانا و بزرگ هستند اما از لحاظ سیمای شهری و ارتفاع نصب با همدیگر هماهنگی ندارند و در یک زمان تابلوهایی با رنگ ها و اندازه های متفاوت دیده می شود که پردازش آنها در یک لحظه برای افراد سالمند مشکل می باشد.

ب- مبلمان شهری

منظور از مبلمان، تجهیزات و تسهیلات شهری مانند نیمکت، سطل زباله، دکه ها و باجه های تلفن عمومی، آبخوری ها، تیرک ها، چراغ ها و تمام ابزار و وسایل تزئینات شهر می باشد. مبلمان شهری در محدوده مورد مطالعه، در دو قسمت قابل بررسی است:

۱- معابر محدوده: در معابر محدوده مورد نظر از لحاظ مبلمان شهری به جز چند سطل زباله و دو باجه تلفن چیز دیگری مشاهده نشد که این موارد هم بدون نظم و با وسایل دیگری چون صندوق های صدقات بی آنکه جای مشخصی داشته باشند، در جایی از پیاده رو و خیابان رها شده اند.

۲- درون پارک: درون پارک، نیمکت، آبخوری، سطل زباله، وسایل و تجهیزات ورزشی، میزهایی برای مطالعه و دکه اغذیه آماده وجود دارد اما از لحاظ چیدمان و اندازه مناسب نمی باشند همچنین برای فعالیت های خاص مثل بازی شطرنج (که در میان سالمندان طرفدار زیادی دارد) و غیره مبلمان مجزا و ویژه ای در نظر گرفته نشده است و مکان های سرپوشیده برای استفاده در زمان های خاص مثل روزهای بارانی در فصل زمستان و یا روزهای آفتابی در فصل تابستان نیز وجود ندارد.

ج- روشنایی

از لحاظ روشنایی خیابان ملاصدرا و بلوار شهید بهشتی در شب مشکل چندانی ندارند ولی روشنایی در پارک و کوچه های منتهی به آن در قسمت واحدهای مسکونی بسیار کم است، به اندازه ای که می توان گفت وقتی هوا تاریک می شود عملاً پارک و کوچه های منتهی به آن به سختی قابل دید و استفاده هستند.

۳-۲-۴- پوشش گیاهی

پوشش گیاهی در محدوده طراحی در سه حوزه قابل بررسی است:

- محدوده مسکونی: در محدوده مسکونی به جز چند مورد درخت در نبش کوچه ها، فضای سبز و درخت تنها در تعداد محدودی از پلاک ها وجود دارد.

- بلوار شهید بهشتی و خیابان ملاصدرا: به غیر از قطعاتی که کاربری باغ دارند، در لبه بلوار شهید بهشتی در مسافت های کوتاه درخت وجود دارد که به فضا طراوت و سرزندگی می بخشد. در خیابان ملاصدرا نیز در فواصل زیاد تک درخت هایی در پیاده روها مشاهده می شود که به سرسبزی و تراکم لبه بلوار نمی رسد.

- پارک: تنوع گیاهی در پارک بسیار خوب است و انواع درختان از سایه انداز و برگ ریز در آن وجود دارد، ولی تحریک حس بویایی در آن احساس نمی شود.

۴. نحوه تجزیه و تحلیل پرسشنامه

برای تجزیه و تحلیل سوالات پرسشنامه از نرم افزار SPSS استفاده شده است. سوالات پرسشنامه به چند دسته تقسیم می‌شوند: سوالات تک پاسخی، سوالات چند گزینه‌ای و سوالات تشریحی. در مورد سوالات تک پاسخی، پس از بررسی تمامی پرسشنامه‌ها با توجه به پاسخ‌های داده شده، دسته‌بندی‌های مرتبط صورت گرفته و همانند سوالات چندگزینه‌ای با آن‌ها برخورد شده است، با این تفاوت که گزینه‌ها از قبل مشخص نبوده‌اند و با توجه به جواب‌ها تنظیم شده‌اند. در مورد سوالات تشریحی نیز موارد نوشته شده پس از مطالعه دقیق، دسته بندی و درصد اشاره‌کنندگان به هر مورد مشخص شده است.

۵. جمع‌بندی یافته‌های به‌دست آمده از پرسشنامه‌ها

همان‌طور که قبلاً ذکر شد پرسشنامه‌ها در جهت دستیابی به نظرات و آگاهی از نیازهای سالمندان در فضاهای شهری تدوین شده است. پرسشنامه شامل سوالات مرتبط با مشخصات پاسخگو و سوالات عمومی و کلی مرتبط با مسأله تحقیق و سوالات اصلی است که به منظور دریافت داده‌های مورد نیاز این پژوهش که شناخت نیازها و مشکلات سالمندان در فضاهای شهری و خواسته‌های آن‌ها از محیط اطراف خود است، تنظیم شده است. نتایج به‌دست آمده از سوالات در ۱۱ گروه طبقه‌بندی و در جدول زیر بیان شده است:

دسته‌بندی سوالات پرسشنامه	نتایج به‌دست آمده
مشخصات پاسخ دهندگان	۵۷ درصد زن و ۴۳ درصد مرد ۵۲ درصد سالمند جوان (۵۵-۷۰ ساله) - ۳۱ درصد سالمند میانسال (۷۰-۸۰ ساله) ۱۳ درصد سالمند پیر (۸۰ و بالاتر) - ۴ درصد جواب نداده‌اند.
سنجش میزان حس تعلق فرد به مکان زندگی خود و علل آن	بیش از نیمی از افراد (۵۲ درصد) از خانه و محل زندگی خود راضی هستند. آرامش و امنیت، داشتن همسایه خوب، نزدیکی به تسهیلات محلی و شهری، انس با محل و داشتن مالکیت شخصی از جمله عوامل موجد رضایت و سروصدای ماشین، شلوغی و رفت‌وآمد مردم، آلودگی هوا، بی‌تفاوت بودن همسایه‌ها، کثیفی محیط و عدم رعایت نظافت از عوامل موجد نارضایتی از محیط عنوان شده‌اند.
وضعیت اقتصادی و اجتماعی سالمند	بیش از نیمی از سالمندان (۸۲ درصد) با خانواده زندگی می‌کنند و درآمد مستقل دارند.
میزان استفاده سالمند از فضای بیرون	۸۰ درصد افراد روزانه بین ۲ تا ۸ ساعت از وقت خود را در فضاهای بیرون سپری می‌کنند.
میزان فعال بودن فرد و مکان انجام فعالیت و استفاده از تسهیلات عمومی	۸۸ درصد از سالمندان برای خرید روزانه از خانه خارج می‌شوند و ۸۳ درصد از آن‌ها از وسایل نقلیه عمومی استفاده می‌کنند. تعداد دفعات استفاده افراد از فضای بیرون: هرروز ۴۳ درصد - یکبار در هفته ۲۰ درصد - بیشتر از یکبار در هفته ۲۴ درصد - یکبار در ماه ۸ درصد - یکبار در سال ۲ درصد - سایر ۳ درصد ۴۰ درصد افراد ترجیح می‌دهند در فضای باز و پارک ورزش کنند.
چگونگی گذران اوقات فراغت فرد سالمند و مهم‌ترین تفریح و ترجیح فرد در گذران این اوقات	انجام فعالیت در اوقات فراغت: خرید روزانه ۶۳ درصد - مطالعه ۶۸ درصد - پیاده‌روی و رفتن به پارک ۵۱ درصد - دیدار دوستان ۵۲ درصد - فعالیت‌های دیگری از جمله کارهای خانه، آشپزی، کار در باغچه منزل، تماشای تلویزیون، مسافرت، حل جدول و شطرنج ۱۲ درصد مهم‌ترین تفریح و سرگرمی: مطالعه، ورزش، پیاده‌روی و رفتن به پارک.
وجود امکانات و تسهیلات عمومی و ارزیابی مناسب بودن فاصله و شعاع دسترسی این امکانات	۵۰ درصد افراد، فاصله نزدیک‌ترین مغازه تا محل زندگی را کمتر از ۱۰۰ متر عنوان کرده‌اند. همچنین ۳ درصد از افراد از فاصله ۱۰۰-۲۰۰ متر و ۱۰ درصد افراد از فاصله بیشتر از ۲۰۰ متر ناراضی بودند. ۴۰ درصد افراد، فاصله نزدیک‌ترین پارک تا محل زندگی را کمتر از ۵۰۰ متر، ۲۷ درصد ۵۰۰-۱۰۰۰ متر و ۳۳ درصد بیشتر از ۱۰۰۰ متر (که از این تعداد ۱۸ درصد از این فاصله ناراضی بودند) عنوان کرده‌اند.

انگیزه سالمند برای استفاده از فضای بیرون	۶۵ درصد افراد انگیزه استفاده از فضای بیرون را پیاده‌روی، استفاده از هوای آزاد، آرامش اعصاب و تقویت روحیه ذکر کرده‌اند.
وضعیت سلامتی و میزان استقلال فرد برای استفاده از فضای بیرون	تنها ۱۰ درصد عنوان کرده‌اند که برای استفاده از فضا نیازمند کمک هستند. ۷۸ درصد از سالمندان نیز عنوان کرده‌اند که مشکل و بیماری خاصی برای بهره‌مندی از فضای بیرون ندارند.
موانع و مشکلات موجود در محیط و فضاهای پیرامون فرد سالمند	در مورد مهم‌ترین مشکلات فضاهای شهری ۴۲ درصد به شلوغی معابر و ترافیک و سرعت زیاد ماشین‌ها، ۱۲ درصد به آلودگی هوا، ۱۰ درصد به کثیفی معابر و فضاها، ۷ درصد به ناهمواری و نامناسب بودن مسیرها و تعدادی هم به مشکلاتی چون نبودن پل عابر پیاده، کمبود فضای سبز، زیاد بودن فاصله دسترسی تا امکانات و تسهیلات عمومی، باریک بودن عرض معابر، مبلمان نامناسب، اشغال عرض خیابان و کوچه، ساختمان‌سازی و کند و کوب‌ها، خراب بودن آسفالت، کمبود روشنایی در کوچه‌ها و معابر و عبور موتور سیکلت‌ها، وجود جوانان شرور و بیکار، رعایت نشدن حق و حقوق سالمندان توسط مردم و عدم احترام به آنان و کمبود تسهیلات عمومی اشاره کرده‌اند.
پی بردن به عوامل موجد کیفیت در فضا از جمله امنیت و ایمنی فضا، میزان تعامل با دیگر گروه‌های اجتماعی از دیدگاه فرد سالمند و غیره	۸۵ درصد از افراد عنوان کرده‌اند که در پارک و فضای سبز، فضای دارای آب و هوای مطلوب و فضایی که در آن آب جریان دارد، احساس آرامش می‌کنند. ۳۷ درصد از افراد عنوان کرده‌اند که احساس ترس و ناامنی را تجربه نکرده‌اند که از میان این افراد، تعدادی به عواملی چون عبور موتور سیکلت‌ها از پیاده‌روها و دزدی توسط آن‌ها، تاریکی در شب و خاموش بودن لامپ‌ها در معابر و پارک‌ها، درگیری بین افراد، جوی‌های شهرداری و نامناسب بودن پل‌های روی آن‌ها اشاره کرده‌اند. بیش از نیمی از افراد بیان کرده‌اند که از بودن با گروه همسن، جوانان و کودکان احساس خوشایندی دارند.

۶. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

سالمندان نیازهای فیزیولوژیکی، روانشناختی و اجتماعی خاص خود را دارند که ناشی از کهولت سن است. اغلب سالمندان با وجود مواجهه با این گونه محدودیت‌ها خود را بسیار خوب اداره می‌کنند و قابلیت‌های آن‌ها هنوز گسترده است و چنانچه در محیط مناسبی قرار گیرند، توانایی آن را دارند که قابلیت‌های خود را به حداکثر برسانند. همان‌گونه که نتایج پرسشنامه‌ها نیز نشان می‌دهد: اکثر استفاده‌کنندگان از فضاهای بیرون، جزء گروه سالمندان جوان محسوب می‌شوند که هنوز مشکل و یا بیماری خاصی مانع از حضور آن‌ها در فضاهای شهری نشده است و بعد از آن‌ها سالمندان میانسال (۷۰-۸۰ سال) می‌باشند که آن‌ها نیز با تمهیدات مناسب می‌توانند در فضاهای شهری حضور یابند. این موضوع نشان می‌دهد که با مناسب‌سازی فضاهای شهری، گروه بزرگی از سالمندان را می‌توان به حضور در فضاهای شهری تشویق کرد.

بیش از نیمی از سالمندان به‌طور منظم و بدون هیچ مشکل خاصی از فضاهای شهری استفاده می‌کنند. این نکته نیز اهمیت توجه به مناسب‌سازی فضاهای شهری را جهت حضور سالمندان و پرکردن اوقات فراغت آنان بیان می‌کند. با توجه به پاسخ‌ها و همان‌گونه که در بخش مبانی نظری نیز بیان شد، به خوبی می‌توان دریافت که پارک، از مهم‌ترین فضاهای باز شهری جهت حضور سالمندان است. همان‌طور که سالمندان اشاره کرده‌اند بیشترین تفریح و سرگرمی آن‌ها پیاده‌روی و ورزش در پارک است. افراد سالمند در پارک‌ها به علت وجود فضای سبز، آب‌وهوای مطلوب و حضور دیگر گروه‌های اجتماعی احساس آرامش می‌کنند و بیشترین وقت خود را در پارک‌ها می‌گذرانند. در واقع پیاده‌روی و استفاده از هوای آزاد به عنوان مهم‌ترین دلیل استفاده از فضا و مهم‌ترین تفریح سالمندان است. این مطلب لزوم ایجاد پارک و فضاهای باز محله‌ای در میان واحدهای مسکونی را در فاصله‌ای کمتر از ۱۰۰۰ متر ضروری می‌سازد.

همچنین استفاده از فضای بیرون در جهت تأمین نیازهای روزانه برای سالمندان غیرقابل اجتناب است؛ در این راستا پیش‌بینی کاربری‌های تأمین‌کننده نیازهای روزمره در محله‌ها و تقویت سیستم حمل‌ونقل عمومی، می‌تواند از جمله راهکارهای مؤثر در این زمینه باشد.

مشاهدات میدانی نیز نتایج به‌دست آمده از پرسشنامه‌ها در خصوص مشکلات و موانع ذکر شده در فضاهای شهری را تأیید می‌کند. با توجه به مشاهدات میدانی، مسیرهای ارتباطی و فضاهای شهری در ایران مانند خیابان و پیاده‌روها در عین حال که برای حضور سالمندان مناسب نمی‌باشند، جوابگوی نیازهای افراد سالم نیز نیستند که البته علاوه بر مسائل طراحی، مدیریت شهری ناکارآمد، عدم حفاظت و نگهداری و اجراهای ناصحیح نیز باعث ایجاد فضاهای نامناسب، شده است. در

مورد پارک خلدبرین هر چند مشکلات کمتری دیده شد، ولی مسائلی هستند که در جهت تأمین آسایش و راحتی افراد سالمند و حتی دیگر گروه‌های جامعه ضروری می‌باشند و باید در فضا برآورده شوند، مانند وجود مبلمان‌های راحت و مناسب، وجود فضاهایی در جهت تأمین آسایش اقلیمی و استفاده از آن‌ها در شرایط مختلف آب و هوایی. با توجه به نتایج به‌دست آمده، سالمندان وقتی در فضا حضور می‌یابند که مطمئن باشند فضا پاسخگوی نیازهای مختلف جسمی و روحی- روانی آنان است. تأمین ایمنی و امنیت سالمندان در محیط، ایجاد حس اعتماد به نفس و استقلال در آن‌ها، از جمله مواردی است که می‌تواند باعث حضور سالمندان در فضاهای شهری شود. همچنین تأمین خدمات و تسهیلات شهری چون حمل‌ونقل عمومی مناسب و ایجاد امکانات و خدمات محلی و تفریحی نزدیک به مکان‌های سکونت، از جمله مواردی است که انگیزه سالمندان را به استفاده از فضا بیشتر می‌کند. اما صرف طراحی مشکل سالمندان را حل نمی‌سازد در کنار آن شیوه نگهداری از فضاها و مدیریت شهری کارآمد بسیار مؤثر است. همچنین بررسی دقیق ویژگی‌های جسمی و روحی- روانی سالمندان، و ارائه راهنماها و دستورالعمل‌های طراحی متناسب با آن‌ها، در جهت طراحی و بهسازی فضاها ضروری می‌باشد. در نتیجه برای دستیابی به محیط و فضاهای مناسب سالمندان باید به موارد زیر توجه کرد:

- شناسایی دقیق ویژگی‌ها و نیازهای سالمندان و مشکلات آن‌ها در فضاهای شهری
- تهیه ضوابط طراحی فضاهای شهری متناسب با نیازهای سالمندان
- الزام دستگاه‌های ذی ربط (مانند شهرداری، سازمان مسکن و غیره) به اجرای این ضوابط در فضاهای شهری
- نظارت دقیق و همه جانبه بر اجرای ضوابط و مقررات مربوطه
- برگزاری دوره‌های آموزشی تخصصی برای افراد مرتبط با حرفه طراحی و برنامه ریزی فضاها
- ایجاد واحدهای درسی دانشگاهی با عنوان طراحی برای همه یا طراحی همه شمول در رشته‌های مرتبط
- بالابردن سطح آگاهی‌های مردم و آموزش‌های همگانی در ارتباط با نیازهای سالمندان

1. Kevin Lynch
2. Allan Jacobs, Donald Appleyard
3. Universal Design
4. Global Age-Friendly Cities
5. Overt Socializing
6. Covert Socializing

۷. گروه‌بندی سالمندان از نظر سن: ۵۵-۷۰ سال (سالمند جوان)، ۷۰-۸۰ سال (سالمند میانسال)، و ۸۰ سال و بالاتر (سالمند پیر) (Cooper, Francis, 1990, p. 173).

References

- Carmona, Matthew et al., (2009). *Public spaces, urban spaces*. (Fariba GHaraee and others, Transl.). Tehran: Art university.
- Cooper, C., Francis, C. (1990). *People Places: design guideline for urban open space*. Van Nostrand Reinhold. USA.
- Golkar, Korosh. (1999). Theories of Urban Design: Typological analysis theory. *Soffeh publication*, Tehran: School of Architecture and urbaning shahid beheshti, (29).
- Golkar, Korosh. (2001). Quality urban design component. *Soffeh publication*, Tehran: School of Architecture and urbaning shahid beheshti, (32).
- Hoseini, Seied bagher., Norouzian maleki, Saeed. (2007). The role of access of citizens to participate in residential neighborhoods. *Scientific - Research Journal- Technology of Education*, 2(2).
- Imire, R., Hall, P. (2001). *Inclusive design: Designing and Developing Accessible environment*. London: Spon Press.
- Mirfallah Nasiri, Seied nematollah. (2007). Demographic features Aging Population and Related indicators in IRAN. *Selected statistical materials*, Year 81, number 2.
- Nozari, Sholeh., Rafizadeh, Neda., Daiee Nezhad, Faramarz. (2004). *Design guidelines of neighbourhoods open spaces for elderly*. Building and housing research center.
- Pakzad, Jahanshah. (2006). *urban design theory and process*. Tehran: shahadi.
- Rafizadeh, Neda., Nozari, Sholeh., Roshanbakhsh, Hosein. (2003). *Architectural design guidelines for the elderly houses*. Building and housing research center.
- Tavasoli, Mahmood., Bonyadi, Naser. (1992). *Design of urban space* (Volume 1). Center for Architecture and Urban Studies, Iran.
- Tibalds, Francis. (2004). *Making people friendly towns: improving the public environment in towns and cities*. (mohammad ahmadinezhad, Trans.). Esfahan: Khak Publication.
- World Health Organization. (2007). *Global Age-Friendly Cities: a guide*.